کەسێتیی و بیری رەخنەیی و نەتەوەیی شاعیری کورد
هەمەنداغای فانی

نووسینی د. کەمال میراودەلی

بەشی چوارەم:

شیعر و هۆنراوە (نەزم)

هۆنراوەیەکی دی کە تیایدا فانی بە درێژی بیرو رای خۆی دەربارەی ئەرکی شیعر و هۆنراوە (وەك نەڤم) دەردەبڕێ ئەو نامە شیعرییەیە کە لەوەرامی نامەی محمد فیدا دا لە ساڵی 1948 دا نووسیویەتی و لەبەرگی یەکەمی دیوانەکەیدا بە ناو نیشانی خەم و نامەیەك و شیعر (چاپی 1976) بڵاوکراوەتەوە.

هەوڵدەدەین شیکردنەوەیەکی بیرەکانی ئەم هەڵبەستەش بکەین کە بەشێوەی شەش خشتەکی نووسراوە.

ئەی کاکە فیدا گوێ گرە لەم باس و بەیانە
ماددیی لە جیهان زلترین هیوای نەزانە
گەنجی ئوودەبا شیعری تەڕ و نەزمی جوانە
ئەو روو لە فەنا کردنە ئەم روو لە ژیانە

ماددی نییەتی مەنزیلەت و قەدری مەعانی
تەحصیلی مەعانیکە بە دڵ تا دەتوانی

ستراکتووری بیری فانی دوو دژەی یان (دوالیزمی) زانین / نەزانین ە

شیعرەکانی دیکەی کایەی زانگەیی ئەم دوو دژەیە، لە چەندین بیرو بیرۆکە و وشە گەلی دژ دا دێنرێنەوە. لێرەدا دوو دژە یەکی هاو مانا یان زێدە مانای ئەو دو الیزمە سەرەکییە دژایەتی نێوان ماددی و مەعنەوییە، یان ماددە و مەعنا. مادییەت، بەمانای پارە و دەوڵەت، گەورەترین هیوای نەزانە. کەوایە ماددییەت بەمانای پارە پەرستی (نەك دروستکردنی سامان) وەك درێژبوونەوەی بیرۆکەی ئامانجی نەزانینە. بەرامبەر (مەبەستی ماددیی) نەزانو فانی(گەنجی ئەدەبی) ئەدیبان دادەنێ.

ئەو گەنجی ئەدەبەش بە دوو شت دیاری دەکات :

شیعری تەڕ و نەزمی جوان. لێرەدا فانی جیاوازی لە نێوان شیعر و هۆنینەوە دەکات و دوایی زیاتر ئەم جیاوازییە روون دەکاتەوە. ئەوەی لێرەدا سەرنجی دەدەین ئەو ئاوەڵناوانەیە کە بۆ (شیعر) و (نەڤم) بەکاریان دێنێ.

بۆ شیعر ئاوەڵناوی تەڕ بە کاردێنێ (شیعری تەڕ) بەڵام بۆ نەزم ئاوەڵناوی جوان بەکار دێنێ (نەزمی جوان). هەڵبژاردنی ئەم دوو ئاوەڵناوە گەرچی دیارە ئەنجامی بیرێکی خۆ رێژ ((عەفەوی)) یە، هێشتا گرنگە و تێگەیشتنی رەخنەیی فانی لە شیعر نیشان دەدا.

(تەڕیی) سیفەتێکە جیا نابێتەوە لە وەسفکراوەکە، چونکە تەڕی بەمانای ئاوداریی و لەزەتی ناوەوە دێ وەك میوەی تەڕ و ئاودار.. شیعری تەڕ بەم مانایە سیفەتی خۆشبەخشینی هونەریی لە ناوەوەی خۆی هەڵدەگرێ واتە دەبێتە بەشێك لە مانا و بابەتەکە، یان جیاکردنەوەی شێوە و ناوەرۆك لەکاری شیعری هونەریی بەرزدا کارێکی ئەستەمە. بەڵام نەزم (نەڤم) هۆنینەوەی شیعری verse بە جوان وەسف دەکا. دیارە (جوان) و (جوانی) دەکرێ لێکدانەوەی زەبەند و جیاواز هەڵبگرن.. بەڵام مەبەستی فانی لێرەدا دیارە کە جوانی دەرەوەیە، جوانی وەك سیفەتێك کە لە دەرەوەرا بۆی زیاد بکرێ یان رووکەشی بێ یان رواڵەتیی وەك جوانی ئافرەتێك بە هۆی ماکیاژەوە.. واتە نەڤم دەکرێ جوان بێ، ئارایشت کرابێ، رازابێتەوە، سەرنج راکێش بێ، بەلام ناکرێ (تەڕ) بێ، بە هەر حاڵ مەبەستی فانی لەم پارە شیعرییەدا (پارە: بە مانای پارچە کە دەشێ لە جیاتی بەشە شیعرێك هەرچەند بچووك یان گەورەبێ یان لە جیاتی پەرەگراف لە نووسینی پەخشانی دا بەکاری بێنن) تەنیا ئەوەیە جیاوازی فەلسەفی نێوان مادده و مەعنا یان دەوڵەمەندیی ماددی و دەوڵەمەندی ئەدەبیی دەربخا. یەکەمیان دەوڵەمەندییەکە, کە روو لە لەناوچوونە، دووەمیان دەوڵەت و سامانێکی مەعنەوییە, کە روو لە ژیانە، واتە تا کاتی زیاتر بەسەرا تێپەڕبێ (نرخی بوون) ی زیاتر دەبێ. لەبەرئەوە, ئەوە شتێکی بەڵگە نەویستە کە (ماددی) بەهاو پلە وپایەی (مەعانی) نییە.

2. هەر شیعرە کە رێی راستی و چاکە نیشان دا

هەر شیعرە شرینقەی ئەدەب و خوو لە نەزاندا

هەر شیعرە وەکو گەنجی موخەللەد لە جیهان دا

هەر شیعرە کەوا هێزی تەقەددوم بە گەلان دا

هەر شیعرە زەکا بەخشی دڵ و لابەری خامی

هەر شیعرە کوڕی زیندەی خەییام و نیزامی

شیعر رێبازی راست و چاك نیشانی گەل دەدا. شیعر شرینقەی ئەدەب و خووی جوان لە نەزانان دەدا. لێرەدا سەرنج دەدەین بیری (دەرزی قەڵەم) کە لێرەدا بۆتە (شرینقەی ئەدەب) بە تەواوی دەچێتە خانەی ئاخاوتنی پزیشکییەوە.

شیعر (نەك شاعیر) کراوەتە کەسێك کە شرینقەی ئەدەب و خووی جوان لە نەزانان دەدا. واتە لێرەدا حاڵەتێ یان تەکنیکی هونەریی (کەساندن personification) هەیە. کەساندنی شیعر وەك دکتۆری رەوشت . بیر و هەستە جوانەکانی شیعریش دەبنە ئەو دەرمانەی کە حاڵەتی خەستەیی (بەدکاری و زبر خوویی) نەزان دەگۆڕێ بۆ رەوشت و کار و هەڵوێستی جوان.

دیسانەوە فانی ((نەمریی)) شیعر و مانەوەی وەك گەنجینەیەکی ئەبەدی لە جیهاندا بۆ نەوەکانی گەل و هەموو گەلان دەسەلمێنێتەوە.

شیعر وەك سەرچاوەی هێزی پێشکەوتنی گەلانیش دادەنێ. بەوەی کە شیعر دەتوانێ و دەکرێ بکرێتە هێزێکی پەروەردەیی مەزن : بۆ پەروەردەی هەست و هۆش و دروستکردنی هاو هەستیی و هاو بیریی و چێژی هونەریی لای خەڵك. بەم پێیە شیعر بەهرە و زانست بە دڵ دەبەخشێ و (خامی) واتە حاڵەتی کاڵی و هەرزەیی و خاویی ناهێڵێ .. نموونەیەکی زیندووش بۆ سەلماندنی نەمری ئەدەب بە ناو هێنانی شیعر وەك (کوڕی زیندوو) ی شاعیرانی بەناوبانگی ئێرانی (خەیام)و (نیزامی) پێشکەش دەکا.

گەر (خدری زیندە) ئەفسانە بێ، ئەوا بوونی ومانەوەی شیعر وەك (کوڕی زیندە) ی خەیام و نیزامی و معەرری و حاجی قادری کۆیی (کە ئەم دووانەی دوایی کوڕیان نەبووە) ئەفسانە نییە و راستییەکی نەمرە.

3. هەر نەڤمە کەوا دانەری تەرتیب و نیزامە
هەر نەڤمە جڵەو کێشی بەرەو پێش عەیامە
هەر نەڤمە کە شیرینتری گوفتار و پەیامە
هەر نەڤمە کە چاتر محەکی پۆختەو و خامە
هەر نەڤمە پزیشکێ کە دڵی خەستە دەوا کا
هەر نەڤمە شەرابێکە بەسەر نەشئە عەتا کا

فانی جیاوازی تەواو لە نێوان پێناسە و بیری (شیعر) و پێناسە و بیری (نەڤم) یان هۆنینەوە دەکا و دیارە شارەزای ئەو جیاوازییە بووە کە رەخنە گران لە نێوانی ئەم دوو جۆرە نووسینەی هەڵبەستیان کردووە.

فانی (نەڤم) بە دانەر یا رێکخەری (تەرتیب و نیزام) دەبەستێتەوە. واتە (نەڤم) دەوری راستەوخۆی زیاترە لە رێکخستن و تەرتیب کردنی شتەکان و ستراکتووری کۆمەڵدا. ئەمیش لەبەرئەوەیە کە نە**ڤم** وەك نووسینێکی راستەوخۆ کە دەکرێ خێراتر و ئاسانتر و بەربڵاوتر بۆ کاری پەروەردەیی و رۆشنبیری بە کاربێ دەکرێ بکرێتە (جڵەو کێشی خەڵك) بەرەو پێشەوە - واتە راکێشەری خەڵك بێ بۆ پێشکەوتن.بەکارهێنانی کەساندنی (جڵەو کێشی) بۆ (نەڤم) لە حاڵەتی خۆ کردی و خۆڕێژیی و هێز و ووزەو جوانی ناوەوەی شیعر جیای دەکاتەوە. نە**ڤم** دەکرێ بکرێتە (جڵەوێك) و خەڵکی هەڵبەتا لەگەڵ جۆرە هێز و فشارێکیش, بۆ پێشەوە پێ رابکێشرێ.. هۆنینەوە (چ وەك هۆنراوە چ وەك پەخشان) دەکرێ وتار و پەیامێکی هەرە شیرین و سەرنج راکێشبن و خەڵك حەز لە خوێندنەوەیان بکەن. هۆنینەوە (نەڤم) دەکرێ بشکرێتە محەکێك, پێوانەیەك، بۆ دیاری کردن و دەسنیشان کردنی ئەوانەی کاڵ و کرچن لە ناو کۆمەڵدا.

فانی دیسانەوە ئاخاوتنی پزیشکی دوبارە دەکاتەوە و (کەساندنی) نەڤم دەکا وەك پزیشکێ .بەڵام ئەمجار وەك پزیشکێك هۆکارو شێوازی رۆتینی (بێ تەرزی هونەری و دەرزی قەڵەم) بۆ چارەسەر کردنی دڵی خەستە بەکاردێنێ.

دەشکرێ لە ئاستێکی جوان و شیرینی وا دارێژرێ کە وەك شەراب سەران مەست کات.

لە بەشێكی دیكەدا فانی دێتەوە سەر دەوری كۆمەڵایەتی و نیشتمانی شیعر بۆ بەرەو پێش بردنی (مەسلەحەتی زل زلی میللەت) .ئەو شیعرە دەبێ بەم جۆرە بێ:

4. شیعرێ كەقەڵای جەهل و نەزانی بڕمێنێ .

داوی تەمەعی موستەبیددان هەڵبوەشێنێ

تۆوی شەرەف و یەكێتی و چاكە بچێنێ

لاوانی جەفا دیدەیی گەل پێبگەێنێ

ئەم شیعرەیە چاتر لە هەموو گەنجی نەزانە

ئەم رابەری رێكییە, ئەو كانی زیانە

فانی لێرەدا جەخت لەسەر دەوری شیعر لە دژایەتی كردنی جەهل و نەزانیی و رماندنی قەڵاكەی دەكا ....داوی تەماع و نیازی خراپی ستەمگەران هەڵدەوەشێنێتەوە (بەئاشكراكردنیئنهێنیەكانیان)و تۆوی شەرەف و یەكێتی و چاكە دەچێنێت .دیسان جەخت لەسەر دەوری شیعر لە تێگەیاندن و پێگەیاندنی نەوەی نوێی لاوان دەكا .

فانی و قوتابخانەی بیری نەتەوەیی حاجی قادر

فانی تەواوكەری قوتابخانەی بیری نەتەوەیی ڕەخنەیی شۆڕشگێڕی حاجی قادری كۆیی نەمرە لە هەموو ڕوویەكی كۆمەڵایەتی، ڕۆشنگەریی، ستراتیژی نەتەوەیی و سەربەخۆیی خوازیو خەبات بۆ كۆمەڵێكی شارستانی كە لە سەر بنچینەی زانست و هۆشیاری و هاوتێكەڵی لەگەڵ پرۆسەی جیهان بووندا، دامەزرابێ. لە هۆنراوەیەكدا بۆ لاوی كوردستان لە ساڵی 1950 دا فانی ئاوا باسی حاجی قادر دەكا:

حاجی قادر شاعیری مەشهورو دەوڵەت خواهی كورد

شیعرەكانی شاهیدن بۆ فیكرو بەرزی فیترەتی

هەروەكو باوكێكی موشفیق چۆنە بۆ ئەولادی خۆی

دەرحەقی كوردانی گێتی وا بوو رەحم و شیفقەتی

بۆ ئەوەی ئیرشادی كوردو نەشری سەربەستی بكا

دایە سەر شیعرو ئەدەب تا رۆژی مردن ئولفەتی

حاجیا حەیف و تەئەسوف میللەتی نادانی تۆ

بەم هەموو بەندانە جاهیل ما نەگۆڕا حاڵەتی

گەر لە ناوقەومێكی زانا بایە حاجی بێگومان

تا زەمانی ئاخرەت دەكرا سوپاس و مەدحەتی

بیری وردی فانی وەسفێكی ووردی خانی وەك :

ڕێبەرێكی ئایدۆلۆژی و نەتەوەیی‌مەزن ، بەرهەم دێنی: حاجی (شاعیری دەوڵەت خوا) بوو, دەوڵەتی كوردستانی دەخواست، هەموو كوردی بە ڕۆڵەی خۆی زانیوەو شیعرو ئەدەبی كردۆتە خووو پەیامی خۆی بۆ ڕێنوێنی كورد و بڵاوكردنەوەی بیری ڕزگاریخوازی بە كارهێناوە. سەیرە دوای ئەو بیرە بەرزانەی حاجی كە قوتابخانەیەكی تەواوی بیری نەتەوەین ، كورد نەگۆڕاوە و كەڵكی

له ئامۆژگاری و بیرەكانی وەرنەگرتووە. گەر حاجی لە ناو هەر مێللەتێكی تری دنیا دا بایە ، دەكرا بە كەسێیتیەكی هەرە بەناوبانگ و نەمر و تا ئەبەد نرخی دەزانراو سووپاسی دەكرا.

هۆنراوەكەی (فانی) ش بۆ شاعیری كوردی فارسیی نووس (عیشقی) بە شێوەیەكی رەخنەیی ئاشكرا فەلسەفەی فانی دەربارەی پەیامی شۆڕشگێرانەی شیعری بەرز, روون دەكاتەوە ناوەرۆكی هۆنراوەكە ئاشكرایەو بە پێویستی نازانم شی بكەمەوە.